

VARFÖR

SÅ

ETT GRYMT MUSIKALISKT
DRAMA OM HUR DET KAN GÅ
SÅ FRUKTANSVÄRT FEL.

X-TREM?

Varför så x-trem? är ett kulturprojekt i syfte att förebygga våldsbejakande extremism bland unga. Projektet genomförs av teaterföreningen Ung utan pung i samarbete med Arvsfonden och MUCF. Målgrupp är ungdomar i åldrarna 13–20 år, deras anhöriga och yrkesverksamma inom skola och ungdomsverksamhet.

ETT PROJEKT AV
UNG UTAN PUNG I
SAMARBETE MED
ARVSFONDEN.

LÄRARHANDLEDNING

Projektet Varför så extrem? har tillkommit i samarbete med Arvsfonden och Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor i syfte att förebygga och motverka våldsbejakande extremism bland unga.

Lärohandledning Varför så X-trem
Författare: Eva-Lotta Hultén
Producent: Ung Utan Pung
Grafisk design: Pushing Buttons
Utgivning: 2018

Innehåll

INTRODUKTION	4
SKAPA ETT TRYGGT SAMTALSKLIMAT	6
LYDNAD	9
IFRÅGASÄTTANDE	11
ÖVNINGAR OCH DISKUSSIONER 1	12
VÄRDERINGAR	13
ATT ENGAGERA SIG	15
ÖVNINGAR OCH DISKUSSIONER 2	16
ANPASSNING	17
PSYKISK SJÄLVSTÄNDIGHET	19
ÖVNINGAR OCH DISKUSSIONER 3	21
AVHUMANISERING	23
MEDKÄNSLA	25
ÖVNINGAR OCH DISKUSSIONER 4	26
VI- OCH DOMTÄNKANDE	28
BRA FÖREBILDER	30
ÖVNINGAR OCH DISKUSSIONER 5	31
DEMONISERING	32
ATT GÖRA SKILLNAD	34
ÖVNINGAR OCH DISKUSSIONER 6	35
ATT MÖTA EXTREMISM	38
TVÅ FÖRSLAG PÅ LEKTIONSUPPLÄGG	40
BILDER	42
ORDLISTA	43

Introduktion

Vilka är vi när det verkligen gäller? Klarar vi att stå emot gruppträck och starka ledare, eller kan vi lockas in i extremistiska värderingar och börja se våld som nödvändigt och berättigat?

För att kunna motverka att människor dras in i våldsbejakande, extrema rörelser räcker det inte att fördöma, vi måste förstå vad det är som förleder, och vi måste också veta vad som stärker oss i att istället välja andra vägar.

Föreställningen Varför så extrem? är skapad för att väcka associationer till alla typer av extremism, såväl politisk och religiös, som den som kan uppstå i kriminella gäng. Handlingen kretsar kring en grupp unga som med sitt band ställer upp i en musiktävling. Pjäsen skildrar maktspelet mellan dem och visar hur välkända sociala mekanismer får några av dem att bli alltmer extrema i åsikter och beteende. Extremism behöver inte alls komma ur en tro på en extrem ideologi utan växer ofta fram just så här, i en grupp som söker gemenskap och mening och där det som börjar som en snöboll snart vuxit sig till en lavin. Man brukar prata om det sluttande planet - den som börjat ge sig ut på det får efterhand allt svårare att ta sig tillbaka.

Koppling till i läro- och kursplaner

Läroplanen för gymnasiet stadgar att utbildningen ska förmedla solidaritet mellan människor och fostra till rättskänsla, generositet, tolerans och ansvarstagande. Skolan ska också främja förståelse för andra människor och förmåga till inlevelse, samt uppmuntra att skilda uppfattningar förs fram. Alla som arbetar i skolan ska:

- medverka till att utveckla elevernas känsla för samhörighet, solidaritet och ansvar för människor också utanför den närmaste gruppen,
 - uppmärksamma och vidta nödvändiga åtgärder för att motverka, förebygga och förhindra alla former av diskriminering, trakasserier och kränkande behandling, och
 - visa respekt för den enskilda eleven och ha ett demokratiskt förhållningssätt.
- Läraren ska
- klargöra det svenska samhällets grundläggande demokratiska värden och de mänskliga rättigheterna samt med eleverna diskutera konflikter som kan uppstå mellan dessa värden och rättigheter och faktiska händelser.
 - Öppet redovisa och tillsammans med eleverna analysera olika värderingar, uppfattningar och problemställningar

samt konsekvenserna av dessa.

Kursen Samhällskunskap 1a1 ska behandla följande centrala innehåll: Grupper och individers identitet, relationer och sociala livsvillkor med utgångspunkt i att människor grupperas utifrån kategorier som skapar både gemenskap och utanförskap.

Samhällskunskap 1b ska ta upp: Grupper och individers identitet, relationer och sociala livsvillkor med utgångspunkt i att människor grupperas utifrån kategorier som skapar både gemenskap och utanförskap.

Kursen i religionskunskap 1, ska förmedla kunskaper om individers och grupper identiteter och hur de kan formas i förhållande till religion och livsåskådning; tolkning och analys av olika teorier och modeller inom normativ etik samt hur dessa kan tillämpas; etiska och andra moraliska föreställningar om vad ett gott liv och ett gott samhälle kan vara; analys av argument i etiska frågor med utgångspunkt i kristendomen, övriga världsreligioner, livsåskådningar och elevernas egna ställningstaganden.

I ämnet psykologi ska eleverna utveckla kunskaper om de komplexa faktorer som påverkar beteende, känslor och tankar hos människan både som individ och tillsammans med andra. Undervisningen ska ge eleverna möjlighet att utveckla förmåga att reflektera över det egna beteendet samt egna känslor och tankar, och genom det bidra till ökad självkännet. Eleverna ska även ges möjlighet att studera och jämföra människors levnadssätt och beteenden för att utveckla förståelse av, tolerans för och förmåga att värdesätta olikheter. I undervisningen ska eleverna också ges möjlighet att utföra enkla experiment och observationer samt reflektera över resultaten.

Ämnet svenska ska ge eleverna träning i att kommunicera i tal samt utvecklarförmåga att använda skönlitteratur och andra typer av texter samt film och andra medier som källa till självinsikt och förståelse av andra människors erfarenheter, livsvillkor, tankar och föreställningsvärldar. Eleverna ska utmanas till nya tankesätt och få nya perspektiv. Undervisningen ska stimulera elevernas lust att tala, skriva, läsa och lyssna och därmed stödja deras personliga utveckling. Undervis-

I denna handledning till pjäsen får du fördjupade kunskaper om hur människor kan drivas i en våldsbejakande riktning samt om vad som i stället stärker oss att ifrågasätta och handla självständigt och empatiskt. Du får också förslag på konkreta övningar som utvecklar elevernas förmåga att känna, tänka, ta ansvar, sätta egna gränser och agera utifrån ett empatiskt och solidariskt förhållningssätt till andra människor; samt tips på filmer och böcker att använda för vidare diskussioner i klassrummet. Du som lärare/handledare känner din grupp bäst och avgör vilka övningar som är lämpliga för just de unga du arbetar med. Förändra gärna övningarna så de fungerar bättre i din grupp.

Längst bak hittar du också en intervju med Leila Baksi, socionom med stor vana att prata med unga om svåra ämnen, om hur man kan bemöta den som ger uttryck för våldsbejakande idéer.

Detta häfte vänder sig till dig som leder undervisningen och är inte tänkt att läsas av eleverna. Delar av texten kan emellertid läsas och användas också av unga. Vad som fungerar avgör du som lärare/handledare.

ningen ska också ge dem förmåga att tala inför andra på ett sätt som är lämpligt i kommunikationssituationen samt att delta på ett konstruktivt sätt i förberedda samtal och diskussioner.

I grundskolans läroplan slås fast skolan ska fostra till solidaritet med svaga och utsatta, rättskänsla, generositet, tolerans och ansvarstagande. Skolan ska främja förståelse för andra människor och förmåga till inlevelse. Främlingsfientlighet och intolerans ska enligt läroplanen bemötas med kunskap, öppen diskussion och aktiva insatser.

Undervisningen ska bedrivas i demokratiska arbetsformer och förbereda eleverna för att aktivt delta i samhällslivet. Den ska utveckla deras förmåga att ta ett personligt ansvar. Det är också nödvändigt att eleverna utvecklar sin förmåga att kritiskt granska fakta och förhållanden och att inse konsekvenserna av olika alternativ.

Skolan ska ansvara för att varje elev efter genomgången grundskola:

- kan använda sig av ett kritiskt tänkande och självständigt formulera ståndpunkter grundade på kunskaper och etiska överväganden,
- kan samspela i möten med andra människor utifrån kunskap om likheter och olikheter i livsvillkor, kultur, språk,

religion och historia,

- har fått kunskaper om samhällets lagar och normer, mänskliga rättigheter och demokratiska värderingar i skolan och i samhället.

Kursplanen för religionskunskap stadgar att undervisningen ska stimulera eleverna att reflektera över olika livsfrågor, sin identitet och sitt etiska förhållningssätt. Eleverna ska vidare ges förutsättningar att kunna

- analysera och ta ställning i etiska och moraliska frågor. Undervisningen ska även bidra till att eleverna utvecklar förståelse för hur människors värderingar hänger samman med religioner och andra livsåskådningar. Den ska också bidra till att eleverna utvecklar beredskap att handla ansvarsfullt i förhållande till sig själva och sin omgivning.
- reflektera över livsfrågor och sin egen och andras identitet,
- resonera och argumentera kring moraliska frågeställningar och värderingar utifrån etiska begrepp och modeller.

Kursplanen för samhällskunskap slår fast att undervisningen i ämnet samhällskunskap ska syfta till att eleverna utvecklar

kunskaper om hur individen och samhället påverkar varandra. Genom undervisningen ska eleverna även ges möjlighet att utveckla en helhetssyn på samhällsfrågor och samhällsstrukturer och förtrogenhet med de mänskliga rättigheterna och med demokratiska processer och arbetssätt. Genom undervisningen ska eleverna ges möjlighet att utifrån personliga erfarenheter och aktuella händelser uttrycka och pröva sina ställningstaganden i möten med andra uppfattningar.

I ämnet svenska ska eleverna ges förutsättningar att utveckla sitt tal- och skriftspråk så att de får tilltro till sin språkförmåga och kan uttrycka sig i olika sammanhang och för skilda syften. Det innebär att eleverna genom undervisningen ska ges möjlighet att utveckla språket för att tänka, kommunicera och lära. Undervisningen ska också bidra till att eleverna får förståelse för att sättet man kommunicerar på kan få konsekvenser för andra människor. Därigenom ska eleverna ges förutsättningar att ta ansvar för det egna språkbruket. I det centrala innehållet för årskurs 7–9 ingår att eleven får träning i att leda ett samtal, formulera och bemöta argument samt sammanfatta huvuddragen i vad som sagts. De ska också få öva på att anpassa

Skapa ett tryggt samtalsklimat

För den som fått med sig att man själv och alla andra har både rätt och möjlighet att tänka och handla annorlunda än gruppen ter sig världen på ett helt annat sätt än för den som tränats i att vara till lags och lärt sig att makt ger rätt. Vi har därför alla ett ansvar att inte utöva irrationell makt. Irrationell makt kan till exempel vara att säga att elever inte får ha kepsar på sig, utan att kunna ange ett bra motiv. Allt vi säger åt andra att göra, som vi inte kan motivera när vi ifrågasätts, är irrationell makt (och ”för att jag säger det” eller ”för att det kommer på provet” är inte motiveringar).

Den som istället utövar rationell makt hänvisar till sin större erfarenhet och kunskap och kan ge konkreta skäl när de vill att andra ska bete sig på ett visst sätt eller ta in viss kunskap. I ett demokratiskt klassrum använder läraren rationell makt och låter elever få, och träna på makt och ansvar utifrån sina förmågor. Troligen klarar inte många elever att planera hela upplägget för exempelvis en kurs om andra världskriget, men de flesta kan komma med värdefulla synpunkter på filmer att se eller böcker att läsa, redovisningssätt, ämnen för diskussioner eller lämpliga datum för ett prov. Låt eleverna vara dina jämlikar i ansvar där det är möjligt.

Övningarna i detta häfte handlar i stor utsträckning om att få eleverna att reflektera över, och kanske förändra, sina värderingar och sitt sätt att prata med eller vara med andra. Fundera därför gärna över vilken roll du själv ikläder dig när du är lärare/ledare, och hur den hänger ihop med den bild du har av att vara lärare och av vad din chef och dina kollegor förväntar sig av dig. Hur påverkas du av stämningen i arbetslaget? Av föräldrarnas bild av dig? Av dina elevers? Är du nöjd med din roll?

Undvik som ledare att falla tillbaka på din formella makt (som att du kan sänka betyg eller ge kvarsittning). Visa respekt för elevers kritik av din undervisning eller ditt bemötande av dem, även när den framförs på ett omoget, aggressivt eller kanske tramsigt sätt. Eleverna behöver lära sig att deras tankar och åsikter räknas, och att man kan och får ifrågasätta människor som uppträder som auktoriteter i ens liv. Det är extra viktigt att de får träna på det om de är dåliga på det eller gör det på ett provocerande sätt.

Innan ni börjar diskutera i klassrummet: prata igenom hur ni tycker ett bra samtal ser ut. Detta är ett tillfälle då eleverna och du är jämlika.

Ställ frågor som:

- ▶ Hur långa inlägg vill vi få göra?
- ▶ Hur kan vi ifrågasätta vad någon annan säger på ett respektfullt sätt?
- ▶ När och hur kan vi avbryta någon (kanske om någon säger något respektlöst, eller om man inte förstår vad personen menar och vill be den förtydliga?)?
- ▶ Hur håller vi ordning på vems tur det är att prata?
- ▶ Hur kan vi visa uppskattning för vad någon sagt?
- ▶ Hur skapar vi ett samtalsklimat som gör att alla vill prata?

Anteckna vad ni kommer fram till på tavlan, och spara också till kommande samtal.

Be inför diskussionen någon eller några elever att hålla ett öga på hur samtalet utvecklas. De kan uppmärksamma om någon bryter mot vad ni enats om. Låt det uppdraget vandra mellan eleverna. Under era samtal och diskussioner bör till en början du som vuxen fungera som samtalsledare, men efterhand kan också elever få detta uppdrag.

Om eleverna uttrycker sig otydligt kan du be dem förtydliga sig. Om de kommer med faktapåståenden - fråga varifrån de hämtat sina kunskaper (gör det både när det de säger är trovärdigt och när det är mindre trovärdigt) och hjälps åt att värdera källan.

Behåll en lugn och respektfull ton även om inte eleverna gör det. Det är viktigt att skapa en känsla av att det är i sin ordning att pröva tankar som ännu inte är färdigtänkta. Skriv ner påståenden som det uppstår frågetecken kring under samtalet och be den som uttalat det att kolla upp fakta till nästa lektion (och kolla också själv!). Avsluta med att tillsammans utvärdera hur själva samtalet gick:

- ▶ Höll ni er till överenskommelserna?
- ▶ Vilken var svårast att hålla sig till? Varför?
- ▶ Kan någon ha tagit illa vid sig av något som sagts? Varför?
- ▶ Har ni lärt er något nytt? Vad?
- ▶ Har någon ändrat åsikt i någon fråga? Varför?
- ▶ Vill ni veta mer om något? Vad?

Om du har elever med extremistiska värderingar, eller som ofta provocerar eller kränker andra, kan det vara en bra idé att vara två vuxna vid samtal om svåra ämnen. Då kan en vuxen vid behov ta ut en elev ur gruppen för att fortsätta ett lugnt samtal utanför. Berätta varför du tog ut eleven. Du kan ställa frågor som: Vad bygger du det du säger på? Har jag förstått dig rätt om jag tror att du menar ...? Varför känner du så? Vad tror du att någon från den grupp du uttalat dig om skulle säga om det du just sagt?

Om eleven håller fast vid ståndpunkter som är kränkande kan du ta avstånd genom att till exempel påpeka att det eleven just sagt är oschysst och kränkande – men skilj tydligt på uttalandet och personen bakom. Säg alltså ”Det där tycker jag är fördomsfullt sagt och det oroar mig att du uttrycker

dig så”, eller ”Det du sa är kränkande och det är inte schysst att uttrycka sig så”, men aldrig ”Du är rasist”. Ställ frågan: ”Kan du uttrycka den åsikten på ett annat sätt, som inte riskerar att kränka någon?” Detta för att inte stänga in någon i en roll av att vara fördomsfull eller extrem, som den sedan får svårt att backa ut ur.

Kom ihåg att vi människor ofta lever upp också till negativa förväntningar, så undvik att uttrycka sådana om någon, vare sig i ord eller med kroppsspråk. Öppna i stället hela tiden för att alla kan ändra sig, alla kan tänka om. Också du själv.

Lydnad

"Jag tycker att vi ska köra...."

"Du måste räcka upp handen om du ska tala."

I början av pjäsen är Miranda den som bestämmer. Hon är auktoritär och aggressiv. När Jenna ifrågasätter varför alla andra måste räcka upp handen när de ska prata men inte Miranda själv blir det dålig stämning. Efterhand blir det i stället Jenna som tar över rollen som ledare, genom att vara duktig på att skriva låtar och sjunga men också genom att göra Miranda osäker och bete sig dominant. Jenna har, till skillnad från Miranda, även formell makt över gruppen i och med att det är hon som står för lokalen, och utan lokal kan gruppen inte repa. Om de inte lyder kan hon förstöra för de andra. Jenna skaffar sig mer makt genom att lyfta upp Patrik från hans tidigare undanskymda plats i bandet och får på så vis en bundsförvant som är beredd att gå hans ärenden. För att inte Patrik ska få för mycket makt trycker hon samtidigt ibland ner honom: "Pattefnatte, du stannar kvar och städar". Patrik blir både upphöjd och utnyttjad.

Jenna låter sig berusas av sitt eget inflytande över de andra och leder gruppen i en destruktiv riktning där deras tänkande blir alltmer svartvitt och styrt av Jenna.

Under några år på 1960-talet genomförde socialpsykologen Stanley Milgram många varianter på ett och samma experiment vars grundstruktur såg ut så här: en försöksperson fick veta att experimentet gick ut på att studera effekterna av bestraffning på människans förmåga till inläring. Genom en arrangerad lottdragning utsågs en falsk försöksperson till elev och den äkta till lärare. Eleven spändes fast i en anordning som kunde ge honom stötar. Den äkta försökspersonen placerades framför en panel med spakar markerade från 15 och upp till 450 volt och instruerades att läsa upp olika ordkombinationer som eleven skulle återge korrekt. För varje gång han svarade fel skulle läraren ge allt starkare stötar med en intervall på 15 volt.

Vad Milgram egentligen ville studera hade vare sig med minne eller inläring att göra utan han ville ta reda på var gränsen för människors lydnad går. Trots att den skådespelande eleven var instruerad att skrika högt av smärta och kräva att få slippa fortsätta redan vid 150 volt och trots att han efter 315 volt helt slutade att ge några livstecken ifrån sig fann Milgram att en majoritet av försökspersonerna, 26 av 40, var beredda att ge sin elev stötar ända upp till den högsta möjliga strömstyrkan. Ingen avbröt före 300 volt.

De flesta av försökspersonerna visade tecken på starkt obehag och många bad

om att få avbryta experimentet med hänvisning till att eleven led men flertalet fortsatte ändå på försöksledarens uppmaningar. De flesta av Stanley Milgrams försökspersoner tycks ha haft en hållbar moral vad gäller inställningen till att plåga andra människor – det är fel - men uppenbarligen ansåg de det vara värre att vara olydig.

Milgram menade att när vi väl gjort valet att lyda en auktoritet så går vi in i ett nytt medvetandetillstånd som han kallar det agentiska tillståndet. Vi slutar att se oss som självständiga, ansvariga individer och övergår till att betrakta oss som verktyg för någon annans vilja och avsikter.

Tänker du att du själv skulle gått med i motståndsrörelsen i andra världskrigets Tyskland, protesterat under folkmordet i Rwanda eller avbrutit om du var försöksperson i Milgrams experiment? Då är du inte ensam. I en studie presenterade Milgram sina experiment för ett stort antal personer utan att meddela dem resultaten. De flesta trodde att de skulle avbryta vid runt 150 volt och ingen trodde sig om att fortsätta efter 300.

Ingen kan se sig själv som grymhetens hantlangare men det är precis vad de flesta av oss är beredda att bli, till och med utan minsta hot om repressalier riktat mot oss. Vi har fostrats till att lyda auktoriteter. Tidsandan uppmuntrar oss dessutom ständigt till att se oss själva och varandra som delaktiga i en tävlan om positioner. Tävlingar som ger medvetna hierarkier får oss att lättare acceptera de omedvetna.

En social faktor som binder fast oss i ett underdånigt beteende är också att vi är uppfostrade att bete oss artig. Vi uppfattar det som oartigt att säga emot dem som vi ser som auktoriteter, men också att säga emot dem som själva uppfattar sig som auktoriteter. Vi vill ogärna såra genom att påpeka för folk att de inte är vad de själva tror sig vara. Därför räcker det ofta att människor betar sig som ledare för att vi ska börja lyda dem. En dominant person kan därför få stor makt över oss om vi inte redan från början gör klart för oss själva och andra att vi ifrågasätter personen.

Ifrågasättande

De allra flesta av Milgrams försökspersoner ställde frågor och protesterade, de försökte att hjälpa försökspersonen genom att särskilt betona när de uttalade de ordpar som var rätt, de svettades, vred på sig och visade tydligt att de inte ville vara med om att plåga en annan människa. Och kanske allra viktigast: i de varianter på experimentet där Milgram lät försökspersonerna själva bestämma strömstyrkan höll sig alla på en låg nivå. Om de bara fått mer träning i att ifrågasätta och bete sig självständigt hade utfallet i Milgrams experiment kanske blivit ett annat.

I en av sina studier lät socialpsykologen Ervin Staub barn i olika åldrar höra ljud som antydde att någon skadat sig i rummet bredvid. När två små barn tillsammans hörde ljud från rummet bredvid var de snabba med att rusa dit för att hjälpa men beteendet ändrades med åldern. Barn i elva-tolvårsåldern var betydligt mindre benägna att hjälpa.

Staub menar att de äldre barnen tagit till sig sociala regler alltför strikt. De hade blivit tillsagda att göra vissa uppgifter och följde dessa instruktioner men vågade inte göra något därutöver. Om de däremot i förväg fått veta att de hade tillåtelse att gå in i det andra rummet för att hämta arbetsmaterial så var de också snabba med att gå dit för att hjälpa. De äldre barnen hade alltså lärt sig att vad de uppfattade som regler gick före ett empatiskt beteende – något som de yngre ännu inte tagit till sig. När experimentet utfördes med vuxna försökspersoner hjälpte de i lika hög utsträckning när de fått uttrycklig tillåtelse att gå in i det andra rummet som när de inte fått det. Hade de däremot fått instruktionen att stanna i det egna rummet så sjönk andelen hjälpare drastiskt. Äldre barn och vuxna har lärt sig att kväva sina ursprungliga reflexer att hjälpa till förmån för att lyda. Därför bör vi lära barn och unga att det är tillåtet, och viktigt, att tänka efter innan vi bara gör som någon annan säger till oss.

LÄS- OCH FILMTIPS:

Die Welle, i regi av Dennis Gansel. Film som bygger på verkliga händelser och handlar om hur en lärare, i undervisningssyfte, skapar totalitarism i gruppen och tappar greppet om utvecklingen.

Hannah Arendt, i regi av Margrethe von Trotta, film om filosofen Hannah Arendt som skrev om rättegången mot nazisten Adolf Eichmann och om hur lydnad kan få oss att begå förfärliga grymheter och övergrepp.

Youtubeklipp från Milgrams experiment, eller varianter på det.

Övningar och diskussioner 1

ÖVNING

En inre förebild

Läs om några modiga människor och vad de gjort (du hittar många bra exempel i boken 101 historiska hjältar av Ola Larsmo och Brian Palmer). Låt eleverna välja ut en person som de ser som en bra förebild för dem själva, antingen ur boken eller fritt. Presentera sedan ett hypotetiskt scenario (skapa ett som känns relevant för just dina elever, det kan handla om mobbning ledd av en stark ledare, en kompis som är väl dominant och tycker man ska testa någon drog, tryck från en religiös ledare eller en förälder eller lärare som tycker att barn och unga bara ska lyda) och be eleverna skriva/resonera kring vad deras förebild hade gjort i en sådan situation. Hur hade personen agerat? Vad hade den sagt? Hur hade den bemött ilska? Vad hade den sagt om den blivit hotad? Avsluta med samtal om situationer då de själva varit modiga och ifrågasatt en auktoritet. Vad hände? Hur gjorde de motstånd? Sökte de stöd av andra? Fick de det? Hur kändes det efteråt? Kan det finnas situationer där man inte bör säga ifrån, fast man tycker det som händer är fel (för att det är för farligt, t ex)? Vad kan man då göra istället?

DISKUTERA

Hur är en bra ledare?

Vad kan Nicki mena när hon i slutet av pjäsen säger "Jag mår bra av att veta att jag inte vet eller betyder nåt samtidigt som jag är fett nödvändig"?

- ▶ Vem i The Clap tycker du skulle vara ledare? Varför?
- ▶ Hur är en bra ledare?
- ▶ Finns det människor som är bättre lämpade än andra att bestämma?
- ▶ Måste det alltid finnas en ledare?

Avsluta med att be någon av eleverna att sammanfatta vad ni kommit fram till, och även redovisa där ni tyckt olika.

Värderingar

**”Kommer du mellan
Hamnar du framför
Går du emot oss
Kör vi en knytnäve rakt genom hjärtat**

**Hamnar du framför
Går du emot oss
Kommer du mellan
Tänder vi eld på den värld som du känner”**

**”Alltså, vad var det där för konstig text?”
”Ja, det kändes kanske inte helt ok att sjunga om.
”Nej, inte ok.”**

När Jenna presenterar sin våldsamma sångtext protesterar Elias och Miranda först men när Jenna säger att hon bara vill sticka ut genom att provocera får hon med sig de andra. De låter målet, att få uppmärksamhet, helga medlen – att hylla våld.

En intervjustudie utförd av FN, med unga som rest till Syrien för att slåss för IS, visade att de generellt saknade grundläggande kunskaper om islam och att ”religiös tro verkar ha spelat en minimal roll” för deras motivation att resa. Skälen att de anslutit sig varierade men var bland andra att de upplevde sig diskriminerade och ekonomiskt missgynnade, att de var arbetslösa och tyckte att deras liv saknade mening och att de ville hjälpa andra som de såg som förtryckta och illa behandlade. Det var alltså inte djupt kända religiösa värderingar som drev dessa unga att ta till våld. Religionen blev en överbyggnad i efterhand. Flera andra studier visar liknande resultat.

En viktig del i att uppnå hög grad av frivillig lydnad i ett samhälle eller i en grupp är att förse människor med en övergripande ideologi som rättfärdigar de förväntningar som riktas mot individen. Det behöver inte vara en så heltäckande och tydlig ideologi som nazismen. Stanley Milgram menade att vetenskapen fungerade som den ideologi som rättfärdigade hans experiment i försökspersonernas ögon. I pjäsen kan tävlingen som The Clap deltar i sägas fungera som en övergripande ideologi. Allt som händer och allt de i bandet gör kan rättfärdigas av att de har ett eftersträvansvärt mål att nå.

När vi utsätts för situationer som leder till inre motstridighet så upplever vi något som socialpsykologen Leon Festinger kallar kognitiv dissonans. Eftersom det är obehagligt så undviker vi ofta aktivt situationer eller information som skulle kunna leda till kognitiv dissonans - vi tar helt enkelt inte till oss information och signaler som kan tyda på att vi har fel utan håller fast vid våra ursprungliga uppfattningar. Men Leon Festinger visade också att vi rättar våra åsikter efter vårt handlande, snarare än tvärtom. Vi kan tänka oss en lärare som är negativ till betyg. Nu får läraren lagstadgat krav på sig att ändå sätta betyg på barn i årskurs sex. Vad händer? Det är mycket troligt att läraren efter att ha satt de första betygen kommer att ha ändrat uppfattning. Inte för att hen plötsligt fått bevis för att betyg i sexan är bra utan helt enkelt för att vi människor strävar efter att göra oss av med den inre motstridighet som uppstår när våra åsikter och våra handlingar inte stämmer överens. I fallet med sångtexten i pjäsen kan bandmedlemmarna alltså uppleva kognitiv dissonans av att sjunga något som de egentligen inte tror på. För att bli av med den obehagliga känslan kan de komma att ändra sina åsikter och tycka att det de sjunger är bra och riktigt.

Den som kan manipulera vårt handlande kan snart förändra våra åsikter. Om tvånget är mycket uppenbart är det lättare för oss att skilja på våra handlingar och våra åsikter – och stå fast vid de senare. Det är när löftet om belöning eller hotet om bestraffning bara är precis så starkt att det får oss att begå den där tveksamma handlingen som chansen är som störst att vi också ändrar våra åsikter.

Hur lätt våra åsikter manipuleras visas också av en studie där fem elvaåriga flickor fick se bilder av ett antal människor och sedan ge ett omdöme om hur snälla eller elaka de trodde personerna vara. Efter att ha blivit skrämda fick de avge nya omdömen. De bedömde personerna på bilderna som elakare efter att de blivit skrämda. Flickorna sökte efter något som kunde förklara deras rädsla. En känsla av allmän rädsla kan alltså få oss att se andra människor i mer negativ dager än vi annars skulle göra: ”om jag är rädd så måste det vara någons fel”.

Vi tror att vi står starka i vår moral och våra värderingar kring rätt och fel men är i själva verket lätt omformbara. Det är ett av skälen till att det är viktigt att bara fördöma åsikter och handlingar, inte människor. Den som är nazist idag kan vara antirasist om en månad, men bara om hen av omgivningen tillåts ändra sig och ges vägar in i andra gemenskaper, där andra värderingar råder.

Att engagera sig

I en stor intervjustudie försökte de båda forskarna Samuel och Pearl Oliner förstå vad som utmärkte de människor som under andra världskriget tog stora risker för att hjälpa och rädda judar. De kunde konstatera att de genomsnittliga räddarna kände mer empati med andras smärta och en större samhörighet och likhet med alla sorters människor än de icke-räddare som också intervjuades.

Hos hjälparna kombinerades empatin med en stor ansvarskänsla. Deras känsla av att vara i kontroll gjorde också att räddarna utgick från att de kunde lyckas i situationer där icke-räddarna såg nederlag framför sig.

Överlag hade de hjälpare paret Oliner intervjuade haft trygga och varma relationer inom familjen, med föräldrar som agerat bra förebilder och framhållit värdet av empati och engagemang snarare än av prestationer. Föräldrarna hade resonerat med dem kring rätt och fel och sällan eller aldrig straffat dem och de hade själva agerat som bra förebilder. De hade gjort sina barn uppmärksamma på vad som händer i omvärlden och på de orättvisor som drabbade vissa grupper av människor och de uttryckte sig mindre stereotypt än andra om olika grupper. Räddarna berättade också att deras föräldrar i mycket liten utsträckning hade framhållit lydnad som ett värde i sig. I stället var det vikten av generositet och medmänsklighet som de fått med sig från sin barndom.

Vi kan alla, under hela livet, utveckla vår förmåga att tänka, handla och ta ansvar. Genom nya upplevelser och lärdomar ristas nya spår i vår hjärna och genom upprepning fördjupas spåren och blir till motorvägar. Få säger till exempel nej till förfrågningar om hjälp efter att ha sagt ja en första gång. Detta är något som alla som arbetar med hjälpverksamhet vet. Har vi börjat betala till Rädda barnen känner vi ett ansvar för att fortsätta. Om jag gav 250 kronor förra julen vad har jag då för skäl att låta bli i år? Vi lockas in i mer hjälpande eftersom vi redan börjat se på oss själva som snälla och generösa men också för att vi fått upp ögonen för att vi *kan* göra något för att hjälpa och för att vi människor mår bra av att hjälpa och göra andra glada. Det sluttande planet fungerar också i positiv riktning.

LÄS- OCH FILMTIPS

Armadillo Dokumentärfilm av Janus Metz, om danska soldater som deltar i insatser i Afghanistan och påverkas av gruppträck och får förvridna värderingar.

Sista kulan sparar jag åt grannen Roman av Fausta Marianovic om kriget i Bosnien

Flugornas herre Roman av William Goulding om hur negativ gruppdynamik bland barn leder till mobbning, våld och till sist mord.

Katrin Byréus Du har huvudrollen i ditt liv.

Läsning för dig som lärare/ledare. Dramapedagogen Byréus presenterar i sin bok Forumteatern, ett sätt att träna nya handlingsmönster att plocka fram i situationer som kräver ifrågasättande och civilturage. Boken innehåller också värderingsövningar.

Övningar och diskussioner 2

DISKUTERA: Den våldsamma sångtexten

”Kommer du mellan
Hamnar du framför
Går du emot oss
Kör vi en knytnäve rakt genom hjärtat

Hamnar du framför
Går du emot oss
Kommer du mellan
Tänder vi eld på den värld som du känner”

- ▶ Varför har Jenna skrivit en så våldsam text?
- ▶ Vad menar hon med den?
- ▶ Varför är de andra först negativa och sedan med på att de ska sjunga den?
- ▶ Är det okej att sjunga om våld fast man inte menar det man sjunger?
- ▶ Kan andra som lyssnar veta om man menar det eller inte?
- ▶ Vad har bandet för ansvar för hur de påverkar yngre personer som lyssnar på deras låt?
- ▶ Hur påverkar det dem själva att sjunga den?

Avsluta med att be någon av eleverna att sammanfatta vad ni kommit fram till, och även redovisa där ni tyckt olika.

DISKUTERA: Vad kan vi göra?

Vad behöver bli bättre i er närmiljö, och vad kan ni tillsammans göra åt det? Ordna en loppis, en ljusmanifestation eller ett upprop i sociala medier? Fixa läxhjälp för yngre barn, underhålla på servicehuset?

Anpassning

"Mamma. Det är jag. Miranda. / det är nåt jag måste säga... / Jag vet inte vad som händer här... Vet inte vad som händer med mig... / Dom andra vet inte heller. Det är inte som du tror. Inte som jag trodde heller. Kan du eller pappa... / Jag kan inte förklara. Jag är inte säker på att jag... /"

I boken Pol Pots leende intervjuar Peter Fröberg Idling en man som hört till röda khmererna i Kambodja. När de möts har Suong Sikoeun haft flera decennier på sig att reflektera kring varför han blev en av Pol Pots anhängare. För Fröberg Idling berättar han att han aldrig ifrågasatte någonting som partiet gjorde eller ledarna sa. Han förklarar: "Även om partiet konstaterade att jag var en förrädare, så var jag redo att säga 'om partiet finner att jag är en förrädare, då är jag en förrädare. Jag är inte tillräckligt klarsynt för att se det själv, för att genomskåda mitt eget förräderi'. Så var det. Fanatism."

Suong Sikoeun gick in i röda khmererna frivilligt men så fort han blivit en del av systemet gav han upp sitt eget jag. I Pol Pots Kampuchea (som Kambodja hette då) var kontrollen av medborgarna extrem och hotet att bli avrättad ständigt närvarande, men pjäsen visar att samma mekanismer är verksamma också i för oss mer vardagliga situationer. Kanske hade det räckt att någon utanför bandet varit närvarande för att Shirin skulle klara att ifrågasätta hur Manne styr henne. Ännu troligare är det att hon ifrågasatt om de flyttats till en annan miljö. I deras replokal har en mycket speciell kultur uppstått, som Shirin och de andra accepterar.

Vi vill gärna tro att vi är självständigt tänkande och handlande människor men vi påverkas alla, hela tiden, av vad socialpsykologen Philip Zimbardo kallar situationella krafter. Vi är flockdjur, och som sådana väldigt anpassningsbara. Det gör oss socialt smidiga och lätta att samarbeta med. Men det kan också, i en grupp med destruktiva mönster, få oss att dras med och göra destruktiva saker. När vi hamnar i nya miljöer eller nya sociala sammanhang där vi inte kan luta oss mot gamla erfarenheter löper vi en särskild risk att göra sådant som går emot våra ursprungliga värderingar.

Hur svårt det är att gå emot en grupp man befinner sig i visar en studie av socialpsykologen Solomon Asch. Försökspersonerna fick se kort med tre streck i olika längd och ombads tala om vilket av strecken som var lika långt som ett streck på ett annat kort. När försökspersonerna fick titta på och bedöma längderna ensamma svarade de fel i mindre än en procent av fallen men när de sattes i en grupp där sju andra fått bedöma före dem och

Män av våld, bok av Tommy Deogan, om våldsbejakande fotbollssupportrar.

instruerats att på flera av korten svara fel på samma sätt började försökspersonerna snabbt att svara fel de också. De 123 personer som deltog i studien svarade fel i 70 procent av de fall där gruppen gjorde det. Bara en fjärdedel av försökspersonerna klarade av att hålla fast vid sina egna bedömningar i alla fallen. Intressant nog berättade en del efteråt att de anpassat sig till gruppen för att det kändes lättast att göra så medan andra faktiskt tycktes anse att de bedömningar gruppen gjort var rätt. De såg helt enkelt fel. Så stark kan gruppens påverkan vara på oss. Efteråt kan vi häpna över vad vi själva gjort. Många som tagit sig ur sekter, eller deltagit i övergrepp i krig beskriver efteråt ett främlingskap inför vad de gjort; det känns nästan som om det var en helt annan människa som upplevde eller gjorde de konstiga eller otäcka sakerna.

LÄS- OCH FILMTIPS

Pol Pots leende, bok av Peter Fröberg Idling om några svenskars besök i Röda khmerernas skräckvälde i Kambodja på 70-talet.

Psykisk självständighet

”Kan vi lägga av med det här ”fejkandet” nu!?”

Jag tycker att det här börjar spåra ur!

Jag har känt er länge nu och såhär är ni inte.

Shirin, kolla på dig själv!”

”Jag känner mig helt konstig.”

I slutet av pjäsen ringer Miranda sin mamma och beskriver en känsla av överkänslighet. Hon uttrycker i vaga ordalag hur de i bandet dragits med i ett händelseförlopp utan att förstå hur det gått till.

Elias är den i gruppen som fortsätter vara kritisk och ifrågasättande och vägrar anpassa sig till gruppen. Han dras inte med utan behåller sin förmåga att tänka och handla självständigt, trots det starka grupptricket att anpassa sig.

Socialpsykologen Harald Welzer kallar en av de faktorer som får människor att avstå från att begå dåliga handlingar (trots att man befinner sig inom sådana referensramar att man ”borde” göra det) för psykisk autonomi, alltså psykisk självständighet. Det innebär att man har en grundläggande moral som man lyckas hålla fast vid oavsett hur omgivningen handlar eller vilka order man får. Med tillit till oss själva och andra har vi förmåga att särskilja oss och våra egna önskningsfrågor från andra personer och deras vilja. Vi kan säga emot och gå vår egen väg.

Att kunna tänka kring, och ifrågasätta det man ser runt omkring sig är en viktig del i att ta steget bort från grupptrick eller en ledare som uppmanar till dåliga handlingar. Det hjälper oss att se vårt eget ansvar för det som sker. Bara att uppmärksammas på sitt ansvar för andra kan också ha positiva effekter. I en studie lät socialpsykologen Ervin Staub förstaklassare få veta att de ”lämnades att ta hand om saker och ting”. Dessa barn var betydligt snabbare att ingripa när de hörde ett annat barn ropa på hjälp än de barn som inte delgivits ansvar.

Skolan är en viktig arena för att träna upp vår psykiska autonomi och förmåga att ta ansvar. Det kan åstadkommas genom ett förhållningssätt som lyfter fram förståelse före katalogiserad faktakunskap (vad betyder det här för mig och för samhället i stort), ett subjektivt hellre än ett objektiva förhållningssätt (vad är min roll och mitt ansvar i det hela) och en relation till omvärlden som baseras på både känslor och tänkande (hur får detta mig att känna och vad beror det på). Många av övningarna i det här häftet syftar till att utveckla och stärka elevernas

psykiska självständighet.

övningar och diskussioner 3

ÖVNING:

Hur kan vi göra det bättre?

Börja med att diskutera karaktärerna och deras utveckling i pjäsen:

- ▶ Hur är X i början?
- ▶ Hur är X i slutet?
- ▶ Vad är det som får X att bete sig som hen gör?

Återkalla sedan tre korta scener ur pjäsen (välj ut tre som du tror har störst relevans för just dina elever) och diskutera vad som hände och varför personerna agerade som de gjorde i just den scenen. Låt sedan eleverna i grupper välja att spela upp någon av scenerna, men med en annan, i deras tycke bättre utgång än i pjäsen.

- ▶ Varför tycker de som spelade upp scenen att detta var bättre?
- ▶ Vad tycker de andra eleverna?
- ▶ Är den nya versionen realistisk?
- ▶ Finns det risker med den lösning gruppen valt? Vilka?

DISKUTERA:

Det sluttande planet

Man brukar prata om "det sluttande planet" för att beskriva hur vi kan ledas till att göra allt dummare saker. Har vi redan gjort något en gång får vi svårt att motivera för oss själva varför vi inte ska göra det en gång till, och för varje gång blir saker kanske lite värre. Diskutera hur det sluttande planet gestaltar sig i pjäsen. I början blir Patrik alldeles chockad när han hittar en handgranat och slänger den förfärat ifrån sig. I slutet skär han halsen av en annan människa. Vilka är stegen Patrik går igenom däremellan? Var någonstans börjar han agera moraliskt felaktigt? Hur stor betydelse har de andras handlingar för hur han förändras?

DISKUTERA:

Jag tar ansvar för att andra bestämmer över mig

I slutet säger en av skådespelarna: "Jag tar ansvar för att andra bestämmer över mig."

Berätta: 1994 skedde ett folkmord i Rwanda. 800 000 människor mördades, mestadels med machete, av grannar och före detta vänner. I samtal med författaren Jean Hatzfeld berättar den 25-åriga Pancrace för Hatzfeld att dödande är något svårt och otäckt om man själv måste besluta om det. Men agerar man på myndigheternas order, har blivit förberedd och känner sig manad från olika håll, och dessutom tror sig veta att det inte kommer få några allvarliga konsekvenser för en själv, då känner man sig lugnad och tar itu med uppgiften utan någon oro. Den trettioåttåriga Jean-Baptiste förklarar för Hatzfeld: "Den enda regeln var att fortsätta tills arbetet var slutfört, hålla en tillfredsställande takt, inte låta någon komma undan och plundra vad vi kom åt. Det var omöjligt att misslyckas." En av männen sammanfattar: "Vi hade blivit lärda att alltid lyda och vi fick en order."

- ▶ Vilket ansvar har vi för att saker går fel i sammanhang där vi inte har några avsikter att sårta eller skada någon? När vi bara anpassar oss eller lyder?
- ▶ Jämför med idrottare som deltar i idrottsevenemang i diktaturer (vilket stärker dessa diktaturers självbild och anseende). Är det okej?
- ▶ Bör man lyssna på en artist som blivit dömd för att ha slagit sin flickvän?
- ▶ Är det okej att umgås med människor som begår brott, utan att säga ifrån att det de gör är fel?

Diskutera också slutreplikerna i pjäsen:

I slutet av pjäsen säger Nicki: "Alla har sin plats. Jag tar ansvar för att det finns nån som bestämmer och styr över mig och tar mitt ansvar. Så enkelt är det."

- ▶ Vad kan hon mena med det?
- ▶ Kan det vara ansvarsfullt att blunda för svåra saker?
- ▶ Är Nicki ansvarsfull när hon lägger tillbaka k-pistarna hon hittar? Vad hade hon kunnat göra istället?

Vi anpassar oss

På Youtube finns filmklipp av Solomon Aschs studie om konformitet. Se ett klipp och diskutera med eleverna:

- ▶ Varför säger försökspersonerna fel?
- ▶ Varför blir det lättare att svara rätt när någon annan också säger emot gruppen, eller när de får skriva ner sina svar så att ingen annan ser vad de svarar?
- ▶ Har de själva varit med om någon liknande situation i verkligheten?

Avhumanisering

”Filmade du oss när vi sov?”
”Och la ut det?!?”
”Var inte så dramatisk. Det är reklam.
Trust me.”

Bandet sover i replokalen när Jenna och Patrik filmar dem och lägger ut det på nätet live utan att de vet om det. När de märker vad Jenna gör blir Nicki och Elias upprörda men Jenna avfärdar dem. I stället för människor vars känslor hon måste ta hänsyn till ser hon dem som brickor i spelet för att nå det hon menar är ett högre mål: att vinna musiktävlingen och bli berömda. Man kan säga att Jenna här ägnar sig åt en mild form av avhumanisering av sina vänner. Hon bortser från att de är människor med känslor och behov av integritet, precis som hon själv, och ser dem som medel för något annat.

Genom att Jenna börjar behandla de andra i bandet hänsynslöst och rättfärdigar det, så växer hennes förakt för de andra fram och öppnar för att hon också ska göra ännu värre saker mot dem längre fram.

Att avhumanisera människor har genom historien gjorts på många olika vis; genom att kalla dem kackerlackor, klä av dem nakna, ge dem nummer i stället för namn eller trä huvor över deras ansikten. När Donald Trump påstår att mexikaner ”tar med sig enormt smittsamma sjukdomar till USA”, så leds tankarna till någon slags flock av skadedjur som måste hållas borta. Så sent som 2017 sade en representant för Sverigedemokraterna oemotsagd i talarstolen under partiets landsdagar att man antingen är människa *eller* muslim: ”inte ens muslimer som lämnat religionen är helt mänskliga”, påstod han.

Efter att ha tagit ifrån människor deras värdighet blir det enklare att förnedra eller rentav döda dem. Att offrens ”djuriskhet” i själva verket är en produkt av hur man själv uppfattat och behandlat dem glöms bort i förvandlingsprocessen. Genom vilka ord vi väljer att använda kan vår bild av skeenden och av andra människor också formas. Är dödandet av civila ”indirekta skador” eller rätt och slätt dödande av civila? Är gasning av människor massmord eller ”en slutgiltig lösning”? Med språket kan vi att dölja att det är dödande av människor vi pratar om.

Man behöver inte själv delta aktivt i avhumaniserande handlingar för att påverkas. Det räcker med att som åskådare se hur offren behandlas illa för att mentalt börja avhumanisera dem. Det gör vi som ett försvar av vår passivitet: denna person är mindre värd än andra, därför har jag ingen skyldighet

LÄS- OCH FILMTIPS

Mörkrets hjärta, roman av Joseph Conrad om hur vi och dom-tänkande och avhumanisering kan påverka människor att begå grymheter.

Crash, film i regi av Paul Haggis om vad det gör med människor att leva i ett samhälle där fördomar och aggressivitet styr förväntningarna inför varje nytt möte med någon annan och om hur vi alla är kapabla till både bra och dåliga handlingar.

att ingripa. Också offer kan avhumanisera sina förövare och det är det vi ser när otäcka handlingar sägs vara oförklarliga och vi vägrar se det mänskliga i de som begått dem. Vi gör dem till monster i stället för människor värda ett normalt bemötande (hur mycket vi än fördömer deras handlingar).

Sociologen Zygmunt Bauman skriver i *Auschwitz och det moderna samhället* att Tyskland innan förintelsen var ett mindre antisemitiskt samhälle än många andra. Det fanns inget utbrett judehat i Tyskland, det skapades i stället längs med vägen. Genom att avskilja judarna från samhället – de var före kriget väl integrerade – kunde de börja framställas som ”de andra” och så småningom som ett hinder för utveckling och sammanhållning.

”Va?? Vad är det här?”

”Till oss?”

”Jävlar.”

”Shit.”

”Ja!! Men vi ska skriva ett kontrakt först. Så vi alla vet vad som gäller. Här är ett förslag. Ni äger the Clap och alla låtarna. Morbror står för lokalen och en ny look.”

När Jenna dyker upp med en låda nya kläder, skor och mobiltelefoner som hon delar ut blir de andra överrumplade men glada. Men vad händer med bandmedlemmarna när de accepterar gåvorna och klär på sig den nya look som erbjuds dem? Dels knyts de till Jenna av tacksamhet men Jenna har på sätt och vis också redan talat om för de andra vad som följer med den nya kostym hon erbjuder dem: tävlingsanda, målet framför allt, hårdhet, hänsynslöshet.

Antropologen Robert I Watson Jr kunde i en studie konstatera att grupper som ändrar sina utseenden före de drar ut i strid, genom att använda masker, måla ansiktena eller byta frisyrier, ägnade sig åt mycket mer aggressivt våld än grupper som inte förändrade sina utseenden. De med ändrade utseenden torterade, dödade och stympade mer. Av de kulturer som genomgick någon slags avindividualisering innan de drog ut i krig så bedömdes hela 80 procent vara extremt aggressiva. När medlemmarna i Nordiska motståndsrörelsen klär sig likadant gör det inte bara att det går att se att de hör ihop och är organiserade, de klär också på sig en mask, en roll.

Masken eller uniformen tar lätt över och vår vanliga personlighet trängs undan. Då blir vi lättare att styra för en ledare.

Känslan av personligt ansvar försvinner med den nya kostymen. Hade Patrik i pjäsen utvecklats på samma sätt om inte Jenna gett honom nya kläder? Hade Anton Lundin Pettersson klarat av att genomföra sitt bestialiska dåd i Trollhättan utan sin Darth Vader-kostym och mask?

Medkänsla

Den spridda föreställningen att människan i grunden är egoistisk stämmer inte, visar alltmer forskning idag. Vi är snälla mot, hjälper och gläder varandra helt utan egen vinning i sikte och vi har en fantastisk förmåga att leva oss in i andra människors känslor och tankar.

Forskaren Frans de Waal studerar empatins uppkomst och utveckling hos oss primater. Han visar hur rent härmande är en faktor. Det kan ha sitt ursprung i grundläggande överlevnadsinstinkter. Om någon individ i flocken plötsligt sätter av i vild flykt gör djur vanligtvis bäst i att omedelbart göra detsamma, utan att stanna upp och reflektera eller se sig omkring. Om vissa i gruppen är rädda gör också vi andra bäst i att reagera som om vi kände egen rädsla. Vår grundläggande medkänsla kan alltså beskrivas som en ren instinkt.

Mer avancerade former av empati kräver att vi kan se att andra människor kan ha andra drivkrafter, önskemål och känslor än vi själva har i samma situation.

Från spädbarnets automatiska gråt när andra gråter utvecklas vår empati till att bli allt mer inriktad på att hjälpa. Vid arton till tjugofyra månaders ålder försöker barn aktivt att trösta andra som är oroliga eller ledsna. Efterhand lär vi oss att också känna medkänsla med människor som vi inte har i vår direkta närhet och med hela grupper som är utsatta. Den avancerade empatin kan beskrivas som en rysk docka där kärnan är den instinktiva respon- sen på en medmänniskas känslor. Utanpå den kommer en docka som representerar vår omsorg om andra och ytterst dockan som står för vår förmåga att leva oss in i hur andra tänker och känner och vad de vill och behöver ha.

Vi föds med anlag för empati och identifikation och med förmågan att tolka och förstå andra. Hur väl vi *utvecklar* dessa förmågor hänger ihop med det bemötande vi får och vilka värden som hålls högt i de sammanhang vi befinner oss i. Vinna eller samarbeta? Roffa åt sig eller dela med sig? Fokuse- ra på egen framgång eller hjälpa?

Övningar och diskussioner 4

DISKUTERA: Filmade du oss när vi sov?

- ▶ Varför livestreamar Jenna de andra när de sover?
- ▶ Är det schysst att hon gör så? Varför/varför inte?
- ▶ När de andra blir arga plockar hon fram lådan med kläder, skor och telefoner, hur reagerar de då?
- ▶ Elias säger att hon köper de andra. Vad menar han? Håller du med?
- ▶ Hur tror ni Jenna känner när hon delar ut kläderna, skorna och telefonerna? Vad gör det med hennes status i gruppen? Vad gör det med de andras status?
- ▶ Hur skulle du ha gjort, tagit emot kläderna eller inte? Varför?
- ▶ Hur hänger den här händelsen ihop med det som händer senare i pjäsen?
- ▶ Avsluta med att be någon av eleverna att sammanfatta vad ni kommit fram till, och även redovisa där ni tyckt olika.

ÖVNING:

Jag och den andre

Bakgrundskunskap för dig som lärare: Studier visar att när vi ser bilder av människor med annan hudfärg eller etnicitet så reagerar den mycket gamla del av vår hjärna, amygdala, som styr rädsla och aggression. Det skulle kunna vara ett tecken på att främlingsräds-la är något nedärvt hos oss. Men nya studier av forskaren Susan Fiske visar också att amygdalan hos de av oss som är vana vid att umgås med människor från andra kulturer inte reagerar på bilderna. Det räcker rentav att före testet få försökspersonerna att tänka på människorna på bilderna som individer i stället för som representanter för en grupp. Vi kan alltså väldigt lätt träna oss till mindre fördomsfulla reaktioner på "de andra".

Själva övningen: Låt eleverna se på bilder av människors ansikten. Titta först utan kommentarer, alla tillsammans. Låt dem sedan välja ut någon av de människor som de bedömer är mest olik dem själva. Ge dem i uppgift att skriva en kort text om denna person ur jag-perspektiv, där den berättar om sina rädslor, mål i livet och vad som får personen att skratta. Låt några elever läsa upp sina texter. Samtala om vad de tänkte och kände när de gjorde denna övning. Berätta sedan om Susan Fiskes studie.

- ▶ Hur kan vi bli bättre i vardagen på att se människor som individer?

Ansiktsporträtt kan du hitta på :

www.facity.com (men se till att informationen om personerna inte når eleverna) eller www.nationalgeographic.com/travel/your-faces-of-the-world-photos/

DISKUTERA:

Se sig själv i andra

Se filmsnutten All that we share (bara tre minuter lång), från TV2 Danmark, på Youtube, som visar hur vi alla tillhör många olika grupper och har saker gemensamt med så gott som alla.

DISKUTERA:

- ▶ Vad tror ni att de i filmen tänker när de kommer in?
- ▶ Vad tänkte du själv i början av filmen?
- ▶ Och nu när du sett hela?
- ▶ Vad tänker du om den unge kille som gråter när han ställer sig bland dem som mobbat?
- ▶ Vad tänker du om den unge mannen som ensam går fram som bisexuell?
- ▶ Och om kvinnan som är den första att ta ett steg fram när de frågar vilka som känner sig ensamma ibland?
- ▶ Kan ni själva upprepa vad de gör i filmen?
- ▶ Vilka vill ni bjuda in att vara med (kanske passar den att göra på ett föräldramöte)?
- ▶ Vilka frågor vill ni ställa?
- ▶ Hur gör man för att alla som deltar ska känna sig trygga? Finns det frågor ni bör undvika att ställa?

Vi- och domtänkande

”Dom bryr sig inte om oss, dom vill bara vinna. Dom vill släta över att det här är en tävling. Att vi är motståndare, konkurrenter. Faded colors är fake. Tretti-tusen likes och vi är vidare. Kom ihåg. Bara genom att hata andra kan vi bli starkare. Vårt hat blir deras svaghet. Vi får aldrig tveka. OK? Alla med?”

En av de konkurrerande grupperna i musiktävlingen, Faded colors, gör en hyllning till The Clap och alla i bandet utom Jenna blir glada. Hon försöker istället få med sina bandkompisar på att de ska hata det andra bandet. Hon påstår att de i Faded colors ser ner på dem och säger att de måste krossas.

Vi tillhör alla flera olika grupper. Ändå uppstår lätt idéer om att det finns en eller flera andra grupper som på något vis befinner sig i opposition till den man för tillfället själv ser sig som en del av. Att dela in människor i *vi* och *dom* tycks vara en väldigt stark drivkraft. Ursprunget kan finnas långt bak i människans evolution, då vi levde i små grupper som behövde kunna samarbeta och lita på varandra. Då kunde en stark grupp känsla vara viktig för vår överlevnad. I vår tid kan det istället leda till främlingsfientlighet, gängmotsättningar och social splittring.

I en studie av forskaren Henri Tajfel fick försökspersonerna veta att de enligt ett test antingen tyckte bäst om den expressionistiske målaren Klee eller i stället föredrog den expressionistiske målaren Kandinsky. Det var allt som krävdes för att de som gillade Klee skulle börja diskriminera dem som gillade Kandinsky, och tvärtom.

Henri Tajfels tanke var att undersöka hur stora skillnader som behövdes mellan två grupper för att det skulle uppstå vi- och domtänkande. Han anade inte i förväg att det räckte med själva indelningen. Till och med när den skett genom att kasta ett mynt fann han att gruppmedlemmarna snabbt började anse att den egna gruppen hade fler positiva egenskaper än den andra.

Vi människor överskattar likheterna inom vår egen grupp, likaväl som inom andra grupper. Vi överskattar också grovt skillnaderna mellan grupper och kan få svårt att se de likheter som finns. Det blir tydligt i den rasistiska människosynen, då hela folkslag påstås ha gemensamma egenskaper och bete sig på samma sätt, oftast helt annorlunda mot hur vi föreställer oss att ”vi” beter oss. Vi ger automatiskt den egna gruppen positiva egenskaper och den an-

dra negativa. Det gör oss blinda för vad vi kan ha att lära av människor från grupper som vi uppfattar som olika oss själva, och även för det vi egentligen har gemensamt. Det öppnar också för feltolkningar av andras beteende. Det vi skulle tolka som vänlighet eller humor om det kom från någon från "vår egen" grupp kan då ses som påträngande nyfikenhet eller oförsämdhet från "de andra".

Vi kan också aktivt börja stärka vår egen grupp genom att tillskriva den andra gruppen dåliga egenskaper, enligt logiken "vi är bra för att de är dåliga". Det är precis detta Jenna ägnar sig åt när hon baktalar Faded colors. Hon sluter också på samma gång sin grupp mot omvärlden: det är vi mot resten.

Bra förebilder

LÄS- OCH FILMTIPS

101 historiska hjältar, bok av Brian Palmer och Ola Larsmo. Korta porträtt av människor som begått modiga och handlingar och tagit risker för andras skull.

Hotel Rwanda, regi Terry George, film som bygger på den verkliga historien om hur hotelldirektören Paul Rusesabagina räddade 1200 personer undan folkmordet i Rwanda.

I en amerikansk studie intervjuades ett antal starkt engagerade vita ”freedom riders”, så kallades de som deltog i protester och civila olydnadsaktioner för svartas rättigheter i USA på 60-talet. Det visade sig att flertalet hade föräldrar som visat stor omsorg om andra, bland annat genom att engagera sig i humanitära organisationer. Detta hade de pratat med sina barn om. De hade dessutom visat respekt och kärlek gentemot sina barn, vilket gjort barnen ännu mer mottagliga för deras normer och beteendemönster.

Inte bara föräldrar eller andra närstående fungerar som förebilder. I ett experiment lät man förskolebarn och vuxna leka och spela spel tillsammans. Barnen fick se hur den vuxne gav bort hälften av sin vinst till fattiga barn. I en annan grupp fick barnen i stället se den vuxne lämna lokalen utan att ha gett bort något. Därefter lämnades barnen ensamma att fortsätta spela. I den första gruppen blev barnen generösa medan barnen i den andra gruppen gav bort mycket lite. När man gjorde experimentet med sjätteklassare uteblev den omedelbara effekten men två månader senare visade sig även äldre barn som sett någon ge bort stora delar av sin vinst ha blivit mer generösa än barn i kontrollgruppen. Kanske behövde de tid att smälta och internalisera intrycket.

Att se människor gå emot strömmen och göra bra saker för andra stärker vår moral och vår förmåga att själva göra det, menar socialpsykologen Erwin Staub i sin bok *The psychology of good and evil*. Och det är aldrig för sent att förändras efter intryck av vad andra gjort. Socialantropologen Brian Palmer har utvecklat kurser i civilkurage för vuxna, där deltagarna får möta och intervjua människor som begått modiga handlingar för andras skull. Han säger: ”Att lyssna till sitt eget samvete är åtminstone delvis en fråga om alternativa auktoriteter.” Det vill säga att i situationer där man befinner sig under en auktoritet kan det vara bra att ha andra auktoriteter som man bär med sig som förebilder inom sig. ”Hur skulle xx ha handlat i den här situationen?”

ÖVNING:

Klee eller Kandinsky

Låt eleverna, utan att de andra ser, en efter en titta på en tavla av Klee och en av Kandinsky (lätt att hitta många exempel på nätet) och välja vilken de gillar bäst. Låt Klee:arna en efter en gå och ställa sig ihop i en grupp och Kandinskyanhängarna i en annan.

Diskutera sedan: Hur kändes det att välja? Vad hände med grupperna? Uppstod det jubel när någon ny anlände till gruppen? Började elever småtjafsa med varandra mellan grupperna? Hur kände de när de stod där tillsammans med de andra, blev de glada när någon valde samma konstnär som de själva? Varför?

Berätta om Henri Tajfels experiment och förklara vad vi- och dom-tänkande är.

DISKUTERA:

- ▶ Fyller vi -och domtänkande någon positiv funktion idag?
- ▶ Vilka problem i samhället kan bero på vi och dom-tänkande?
- ▶ I vilka situationer kan du komma på dig själv med vi och dom-tänkande?
- ▶ Hur många olika grupper kan du komma på att du själv tillhör? Skriv ner enskilt och redovisa sedan i grupp.

DISKUTERA:

Hata Faded colors

Diskutera scenen där Jenna säger att de ska hata Faded colors.

- ▶ Varför säger hon det?
- ▶ Hur reagerar de andra? Varför?
- ▶ Blir The Clap bättre som band för att de tycker illa om Faded colors?
- ▶ Varför valde Faded colors att göra en hyllning till The Clap?
- ▶ Vad skulle du ha velat att någon av de andra i bandet sa till Jenna när hon ville att de skulle hata Faded colors?
- ▶ Har du befunnit dig i sammanhang där någon försöker göra sammanhållning och kampvilja starkare genom att tala illa om andra?
- ▶ Hur kändes det?
- ▶ Vad gjorde det med din syn på de i den andra gruppen? Och på din egen grupp?

Avsluta med att be någon av eleverna att sammanfatta vad ni kommit fram till, och även redovisa där ni tyckt olika.

Demonisering

”Dom tror att dom är bättre än vi. Dom ser ner på oss. Är det okej tycker ni? Nej. Vi ska krossa Fake colors så det blir tydligt för alla hur fake dom är.”

Jenna låtsas inte om att Faded colours från början var snälla och att det var hon själv som började vara otrevlig. Han demoniserar Faded colors.

Demonisering kan lätt följa på vi- och domtänkande. När grupperna är etablerade ligger det nära till hands att börja tänka att de i den andra gruppen inte bara är sämre utan också ondare än vad vi är. Och om de är onda bör vi hålla dem borta från oss själva, motarbeta dem, i extrema fall döda dem. Vi gör det för att stärka vår egen grupp och kanske rättfärdiga övergrepp vi redan själva har begått mot dem vi demoniserar. En vardaglig demonisering kan komma ur att vi har dragits med i mobbning och behandlat någon annan illa. Då vill vi gärna i efterhand uppfinna skäl som gör den andre förtjänt vår behandling. Hen är elak, har baktalat oss, vill oss illa.

Världen tycks oss också mer begriplig om vi får måla den i svartvitt och tro att otäcka händelser beror på att någon ville att det skulle hända; eller att otäcka handlingar begås av onda människor. Så framställs det ju nästan alltid i populärkulturen, men det är också ett knep vi (omedvetet) tar till för att skapa avstånd till det som skrämmer oss. Om otäcka handlingar begås av onda människor så är det liten risk att jag drabbas för jag känner inga onda människor, och inte heller är det någon risk att jag själv skulle begå övergrepp för jag är ju snäll.

På något sätt måste känslor som svåra erfarenheter väcker få utlopp. Ibland är det tabu för oss att vända frustrationen mot dem som är det verkliga problemet (vi tillåts, eller vågar, kanske inte kritisera föräldrar, syskon, ledare i idrotten eller kyrkan). Ibland handlar det istället om att vi inte vill se vårt eget ansvar eller att vi försöker hitta ett enkelt svar på en komplex fråga. Allt detta kan leda till att vi söker efter någon att rikta vår ilska mot. Då lägger vi gärna skuld på någon som inte utgör något verkligt hot mot oss eller som vi inte är lika känslomässigt beroende av. Styvmodern är upphovet till allt dåligt i barndomen trots att det kanske är den biologiska föräldern som brustit värst, invandrare skylls för svenskarnas arbetslöshet (fast det kanske snarare beror på vilken politik som förs i Sverige), uteblivet avancemang på jobbet är den illasinnade kollegans fel (inte mitt eget).

"-Jävla Elias.

- Elias, Elias, Elias ... Du knäckte fan mig."

När The Clap i sista scenen visar sig förlora mot Faded colors i musiktävlingen får de behov av en bortförklaring. Elias har snott deras energi genom att vara negativ. Hade det inte varit för Elias så hade allt gått bra. Även Elias demoniseras.

När vi väl börjat se någon som ett hot blir varje angrepp på dem berättigat som självförsvar. När vi väljer att demonisera andra missar vi samtidigt att se det dåliga hos oss själva. Vi är goda för att de är onda. Vi ser fördomsfullhet, aggressivitet och trångsynthet hos den andre, men inte hos oss själva.

Demonisering kan också göra det svårare för oss att förstå de som dragits in i extremism eftersom vi ser dem som monster. Men för att förhindra att människor begår övergrepp måste vi förstå vad som driver dem och en del i den förståelsen är att ta in att de flesta monstros handlingar begås av helt normala människor.

I en studie intervjuade forskarna Philip Zimbardo, Martha Huggins och Mika Haritos-Fatouros personer som under diktaturen i Brasilien haft som yrke att tortera människor. De fann att sadister snabbt sorterats bort. Eftersom de var alltför fokuserade på att tillfoga smärta orsakade de ofta sådana skador att offren blev ur stånd att leverera någon information. Forskarna fann också att torterarnas beteenden var helt beroende av de samhälleliga krafter som de varit del av. De anslöt sig till det rådande samhällssystemets värderingar och accepterade att de människor som de torterade utgjorde ett hot mot landet. Att få rollen som torterare hade fått dem att känna sig speciella och utvalda; bättre än andra. Det fanns starka krafter som påverkade dem och fick dem att känna att det de gjorde var nödvändigt och till och med upphöjt. Forskarnas slutsats var att de intervjuade var helt normala människor utan några särskilda psykiska diagnoser. När de slutat för dagen gick de hem till sina familjer och var alldeles vanliga föräldrar med alldeles vanliga vänner och intressen.

Fångna i situationer eller av förväntningar kan de flesta av oss göra saker vi aldrig trodde oss kapabla till. Vill vi förhindra uppkomsten av fler människor som begår grymheter och övergrepp är det viktigt att se dem som mänskliga, med drivkrafter som går att begripa och motarbeta, istället för som obegripliga monster.

Att göra skillnad

I Amsterdam bar Miep Gies mat och förnödenheter till Anne Frank med familj och vänner och i fängelset Abu Ghraib i Irak slog soldaten Josph Darby larm och fick slut på de grova övergreppen. Paul Rusesabagina räddade ensam livet på drygt 1200 personer under folkmordet i Rwanda. De var alla tre fram till dessa punkter alldeles vanliga människor men hade förmågan att trots hemska omständigheter fortsätta se ”de andra” som människor värda respekt, skydd och värdighet och insåg att de kunde göra något för dem.

Under friidrotts-VM i Moskva 2013 målade höjdhopparen Emma Green sina naglar i regnbågsfärger, trots att ryska staten hotat att gripa alla som ägnade sig åt ”propaganda för homosexualitet”, och hösten 2017 steg en rad kvinnor världen över fram och vittnade om övergrepp de utsatts för och lyfte på så vis debatten om sexuella övergrepp och trakasserier genom #metoo. De hade en tro på att de kunde förändra samhället.

De båda socialpsykologerna Melvin Lerner och Carolyn Simmons genomförde en studie där de lät försökspersonerna se en student få elektriska chocker som straff när hon svarade fel på frågor. Vissa av försökspersonerna fick veta att de kunde se till att försöket avbröts efter tio minuter, andra att de inte hade någon möjlighet att påverka. De som trodde att de kunde ingripa beskrev den elchockade studenten i mycket mer positiva ordalag än de som fått veta att de inget kunde göra. Att betrakta lidande leder inte automatiskt till medlidande. Ju mindre våra möjligheter att hjälpa är (eller vi upplever dem vara) desto större är risken att vi ser ner på offren och ser dem som förtjänta av vad de drabbas av. Att se att man *kan* göra skillnad är alltså en viktig faktor för *viljan att* ingripa, och för synen på andra människor. Därför är det viktigt att ingjuta en tro hos människor, på att det de gör kan betyda något för andra. Också små handlingar kan få stor betydelse för andra.

DISKUTERA: Allt är Elias fel

- ▶ Varför hyllar Faded colors The clap i början?
- ▶ Varför reagerar de i The clap så olika?
- ▶ Varför blir Faded colors sedan mindre trevliga?
- ▶ Varför blir Jenna, Patrik, Miranda och Nicki arga på Elias i slutet? Har de rätt eller fel när de skyller på Elias?
- ▶ Elias försöker många gånger säga ifrån. Vad blir de andras reaktion på det? Varför?

ÖVNING:

Jag kan bli modigare

Denna övning passar bäst i en trygg grupp.

Ställ alla stolar i en ring och berätta att ni nu ska göra en övning som handlar om empati (eller snällhet) och civilkurage (eller mod). Du kommer läsa upp ett antal påståenden och när de håller med ställer de sig upp och byter plats med någon annan som också ställt sig upp. Om man är den enda som rest sig upp får man byta plats med dig.

Nedanstående påståenden är förslag – anpassa exemplen efter din grupp!

Läs upp:

- ▶ Jag har någon gång rest mig upp för någon som bättre behöver mitt säte i kollektivtrafiken.
- ▶ Jag hjälper regelbundet till med städning och matlagning hemma.
- ▶ Jag har sagt ifrån när någon retar någon annan.
- ▶ Jag är eller har varit skådespelare i en pjäs.
- ▶ Jag är inte rädd för att vara den enda nya i en grupp.
- ▶ På fritiden umgås jag med många sorters människor.
- ▶ Jag vågar säga vad jag tycker i klassrummet.
- ▶ Jag hjälper mina syskon när de behöver det.
- ▶ Jag lagar ofta mat hemma utan att någon bett mig.
- ▶ Jag vågar klappa främmande hundar, om ägaren säger att man får.
- ▶ Om jag inte håller med någon så säger jag det på ett schysst sätt.
- ▶ Om jag inte håller med mina föräldrar så säger jag det på ett trevligt sätt.
- ▶ Jag har gett bort pengar till någon som behöver dem bättre än jag.
- ▶ Jag har på ett schysst sätt hjälpt någon som inte pratar svenska att förstå hur de ska göra något.

- ▶ Jag hjälper mina mor- eller farföräldrar med saker.
- ▶ Jag är ledare för någon fritidsaktivitet.
- ▶ Jag är modig.
- ▶ Jag är snäll.
- ▶ Jag kan bli ännu modigare.
- ▶ Jag kan bli ännu snällare.

DISKUTERA EFTERÅT:

- ▶ Vad är det att vara snäll/empatisk? Diskutera de exempel ni använt!
- ▶ Vad är det att vara modig/visa civilkurage? Diskutera de exempel ni använt!
- ▶ Vilka situationer i livet kräver att man är både modig och snäll samtidigt?

Att möta extremism

Intervju med Leila Baksi, socionom med inriktning på trygghets- och säkerhetsfrågor i Stockholms stad.

Leila Baksi har stor erfarenhet av att samtala med unga om svåra och känsliga frågor. Under 10 år arbetade hon som fältassistent i stockholmsförorten Skärholmen. Hon har också, tillsammans med unga, tagit fram metodmaterialet Respekt och självrespekt, om värderingar och normer kring identitet och sexualitet. Enligt Leila Baksi beror radikalisering framför allt på avsaknad av framtidstro och känslor av utanförskap.

Hur arbetade du som fältassistent?

– Jag jobbade uppsökande och förebyggande. Mycket handlade om att bygga relationer med de unga, att se deras behov och försöka slussa dem vidare till rätt instans. Det kunde handla både om omfattande hjälpbehov och om att bara hitta en fritidsaktivitet. Vi skapade också forum och aktiviteter, som kill- och tjejgrupper, demokratiråd eller dansgrupper. Oerhört effektfulla var våra schemalagda besök på skolor, där jag fick chans att träffa de unga innan problem uppstod. Då visste de vem jag var och kunde ta kontakt med mig när de ville och behövde. Jag var också med på föräldramöten, så de vuxna skulle veta vem jag var. Då blev det mindre dra-

matiskt om jag senare behövde prata med dem om deras barn.

"Ett normbrytande beteende är en signal om att något är fel, eller att de har ett behov som inte blir tillfredsställt."

Hur bör vuxna reagera, tycker du, om någon elev säger något som kan uppfattas som normbrytande eller kränkande mot andra?

– När unga visar ett beteende som de vet är normbrytande, och verkligen demonstrerar det för dig, då vill de att du ska agera! Visa att du uppmärksammar dem och att du inte tycker det de säger eller gör är

okej. Men var också respektfullt nyfiken. Ett normbrytande beteende är en signal om att något är fel, eller att de har ett behov som inte blir tillfredsställt. Alla människor vill bli sedda och få känna sig behövda, betydelsefulla, kompetenta och omtyckta. Tänk ”vilket behov är det som inte är tillgodosett hos den här personen”?

– Gruppen bör ha pratat igenom i förväg hur samtalet ska gå till och ha satt ramar för vad det ska handla om. Den vuxne måste betona att kränkningar inte är tillåtna. Alla elever kan få veta att de kan välja att göra något annat än att delta i samtalet. Det bör vara en aktivitet som varken är en belöning eller en bestraffning. Det kan också vara bra att vara två vuxna i en sådan grupp.

lokalt forum som fungerade som en instans före där socialtjänsten tog vid. Vi kallade det ”Barn i riskzon” och där ingick skolkurator, skolpersonal, socialtjänst, fältassistenter, lokalpolis och fritidsgårdspersonal. Där kunde signaler från många håll plockas upp så vi kunde se mönster och motverka problem tidigt. Barn som är i riskzon vill ofta ha hjälp och stöd. Identifiera tillgångar och

"Radikalisering är en process och ju tidigare du reagerar desto mer kan du styra hur processen fortskrider."

Men om personen inte bara provocerar eller söker uppmärksamhet, utan faktiskt redan har värderingar som kan klassas som våldsbejakande eller extremistiska, och som de uttrycker i klassrummet?

– Se bortanför deras fasad och låt dig inte drabbas av alarmism. Lyft fram det som ändå kan vara bra i deras beteende. Säg ”Vad bra att du kan uttrycka din åsikt, med det du sa nu är kränkande, och det är inte okej”. Ställ rätt frågor i stället för att ge dem rätt svar. Prata på ett sätt som inkluderar eleven i ett ”vi” för att inte förstärka motsättningar. Barn och unga får inte tillåtas att sakna tillhörighet och identitet.

När det är dags för en diskussion om ett känsligt ämne och det finns elever i gruppen som kan komma att uttrycka extremistiska värderingar, hur kan diskussionsledaren tänka då?

Om någon eller några elever uttrycker sig kränkande kan en vuxen då ha möjlighet att ta ett samtal med den eller dem utanför klassrummet utan att det blir stigmatiserande.

Hur göra om någon elev säger något i förbifarten som är oroväckande, men som den vuxne missar att reagera på just i stunden?

– Ju närmre i tid den vuxne återknyter till det med eleven desto bättre: ”Jo, jag tänkte på det där du sa, och det oroar mig. Hur tänker du? Är det något vi kan prata om?” Fånga upp det som hänt och för ett lugnt samtal om det och var nyfiken.

Hur kan ett nätverk för att hantera elever i riskzon för att radikaliseras se ut?

– Radikalisering är en process och ju tidigare du reagerar desto mer kan du styra hur processen fortskrider. I Skärholmen skapade vi ett

forum i den miljö barnet finns och jobba med dem!

Något mer?

– Att förebygga är allra viktigast. Prata om normer och mansideal med eleverna och låt dem få känna och tänka att de inte måste vara i ett fack utan kan skapa sin egen identitet.

– Skapa tillhörighet och en känsla av sammanhang för eleverna: det kan vara allt ifrån regelbundna samtal till att skapa en gemenskap och en inkluderande atmosfär i skolan. Det är viktigt att vara aktsam kring om någon blivit eller känner sig förödmjukad – det är ofta första steget mot radikalisering.

Två förslag på lektionsupplägg

LEKTIONUPPLÄGG 1 60 MINUTER

Förberedelser

Klassen måste vid ett tidigare tillfälle ha enats om ramar för samtalet (se avsnittet Skapa ett tryggt samtalsklimat).

Du som lärare/ledare behöver också ha

- ▶ läst in dig på Tajfels experiment och vi- och domtänkande i det här häftet
- ▶ ordnat fram en bild av en tavla av Klee och en av Kandinsky
- ▶ letat fram filmklippet All that we share på Youtube, för visning på skärm för klassen.

Börja med att repetera hur ni tycker att ett tryggt samtalsklimat ser ut.

- ▶ Gör övningen *Klee* eller *Kandinsky* i övningsblock 5.
- ▶ Låt eleverna diskutera två och två (gärna en klee-are och en kandinskynist tillsammans, om fördelningen är jämn) vilket vi- och domtänkande som finns i pjäsen, när det uppstår och hur det ser ut. Hjälプ dem genom att skriva upp frågor från övningen *Hata faded colors* i övningsblock 5 på tavlan.
- ▶ Arbeta i helgrupp och be dem ge exempel på vi- och domtänkande som de upplevt eller noterat hos sig själva eller andra. Skriv upp på tavlan och diskutera.
- ▶ Avsluta med övningen *Se sig själv i andra*, i övningsblock 4.
- ▶ Runda av med att prata om hur diskussionerna gått, enligt avslutsfrågorna i Skapa ett tryggt samtalsklimat.

LEKTIONUPPLÄGG 2 60 MINUTER

Förberedelser

Klassen måste vid ett tidigare tillfälle ha enats om ramar för samtalet (se avsnittet Skapa ett tryggt samtalsklimat).

Du som lärare/ledare behöver också ha

- ▶ letat fram ett filmklipp om Solomon Aschs studie och läst på kort om hans experiment.
- ▶ läst på kort om folkmordet i Rwanda.

Börja med att repetera hur ni tycker att ett tryggt samtalsklimat ser ut.

- ▶ Gör övningen *Vi anpassar oss* i övningsblock 3.
- ▶ Gör övningen *Bara jag får sjunga och dansa så är jag nöjd*, i övningsblock 3
- ▶ Gör övningen *Jag kan bli modigare*, i övningsblock 6.
- ▶ Runda av med att prata om hur diskussionerna gått, enligt avslutsfrågorna i Skapa ett tryggt samtalsklimat.

Bilder

Bilderna i detta häfte är valda för att väcka reflektion och känslor. De presenteras avsiktligt med väldigt lite information för att låta dem själva tala. Träna gärna dina elevers medkänsla, förmåga till samhörighet och igenkänning, eftertanke och nyfikenhet genom att visa dem starka bilder, dessa eller andra, helt utan information. Samtala om vad ni ser, vad bilden får dem att känna, var de tror att den kommer ifrån och i vilken tid. Avsluta med att berätta mer om bilden, eller ge eleverna så mycket information om den att de själva kan leta upp och skaffa mer kunskap om den.

Pojke med sin döda bror, Japan 1945, foto Joe O'Donnell
<https://rarehistoricalphotos.com/japanese-boy-standing-attention-brought-dead-younger-brother-cremation-pyre-1945/>

Sudan 1993, foto Kevin Carter
<https://rarehistoricalphotos.com/vulture-little-girl/>

Villette, Paris 1932 foto Henri Cartier-Bresson
http://68.media.tumblr.com/tumblr_m6ouaa9rmt1qdjto7o1_1280.jpg

Någonstans i Europa, 2016, foto Magnus Wennman, ur serien Där barnen sover:
<http://www.kamerabild.se/nyheter/foto/rets-bild-2016-h-r-r-alla-vinnar-bilderna>

Brasilien, 1986 foto Sebastian Salgado:
<https://www.npr.org/2015/03/27/395800345/photography-misery-and-beauty-in-the-salt-of-the-earth>

Kvinnor protesterar, Iran 1979:
<https://rarehistoricalphotos.com/women-protesting-hijab-1979/>

London 1935:
<https://rarehistoricalphotos.com/giraffe-women-visit-london-1935/>

Princeton 1893 Snöbollskrig:
<https://imgur.com/gallery/TKXVW>

Kuwait 1991, foto David Turnley:
<https://www.worldpressphoto.org/collection/photo/1992/spot-news/david-turnley>

Ordlista

Dessa ord kan dyka upp i samtal om våldsbejakande extremism och som samtalsledare kan det vara viktigt att då ha en tydlig uppfattning om vad orden står för.

Våldsbejakande extremism är ett begrepp för att beskriva rörelser och ideologier som ser våld som en bra metod för att uppnå sina mål eller förändra samhället.

Radikalisering kallas den process som leder en person in i våldsbejakande extremism.

Terrorism kallas de våldsbrott som syftar till att åstadkomma politisk (eller annan) förändring genom att injaga allvarlig fruktan hos en befolkning eller en grupp. Terrorism riktas främst mot civila mål och destabiliserar eller förstör ett samhälles politiska, konstitutionella, ekonomiska eller sociala strukturer.

Yttrandefrihet är en mänsklig rättighet och innebär att alla är fria att i tal, skrift eller på annat sätt uttrycka tankar, åsikter och känslor. I Sverige och många andra länder är yttrandefriheten grundlagsstadgad. Yttrandefriheten kan omfattas av inskränkningar, i Sverige är t.ex. förtal och hets mot folkgrupp brottsligt. Det kan också vara förbjudet att publicera sådant som kan hota rikets säkerhet och vissa yrkesgrupper kan ha tystnadsplikt gällande känsliga uppgifter.

Hets mot folkgrupp är ett brott som innebär att man offentligt sprider uttalanden som hotar eller är nedsättande om en grupp av personer, med anspelning på ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, trosbekännelse eller sexuell läggning.

Fundamentalism används för att beskriva tankegångar hos en person som ser sin ideologi eller tro som grundläggande (fundamental) för så gott som alla situationer i livet.

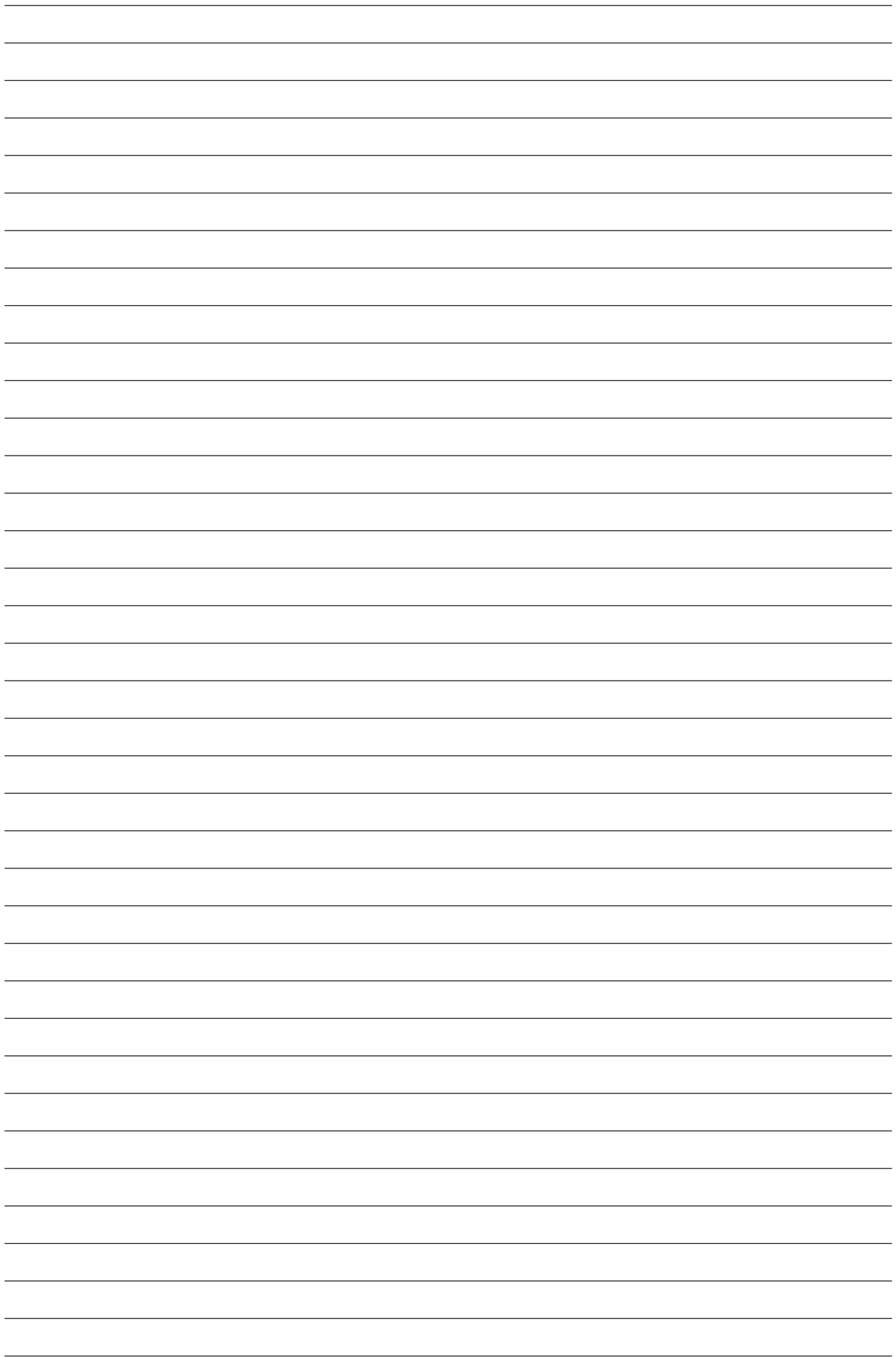
Högerextremism är en beteckning för de ickedemokratiska rörelser och ideologier som står till höger om etablerade konservativa partier. Högerextrema ideologier kan skilja sig åt men oftast är de elitistiska (och vill därför att en elit, exempelvis högt uppsatta militärer, ska styra) och rasistiska (och delar därför upp människor efter etnicitet och kulturtillhörighet). Nazism och fascism är två högerextrema ideologier.

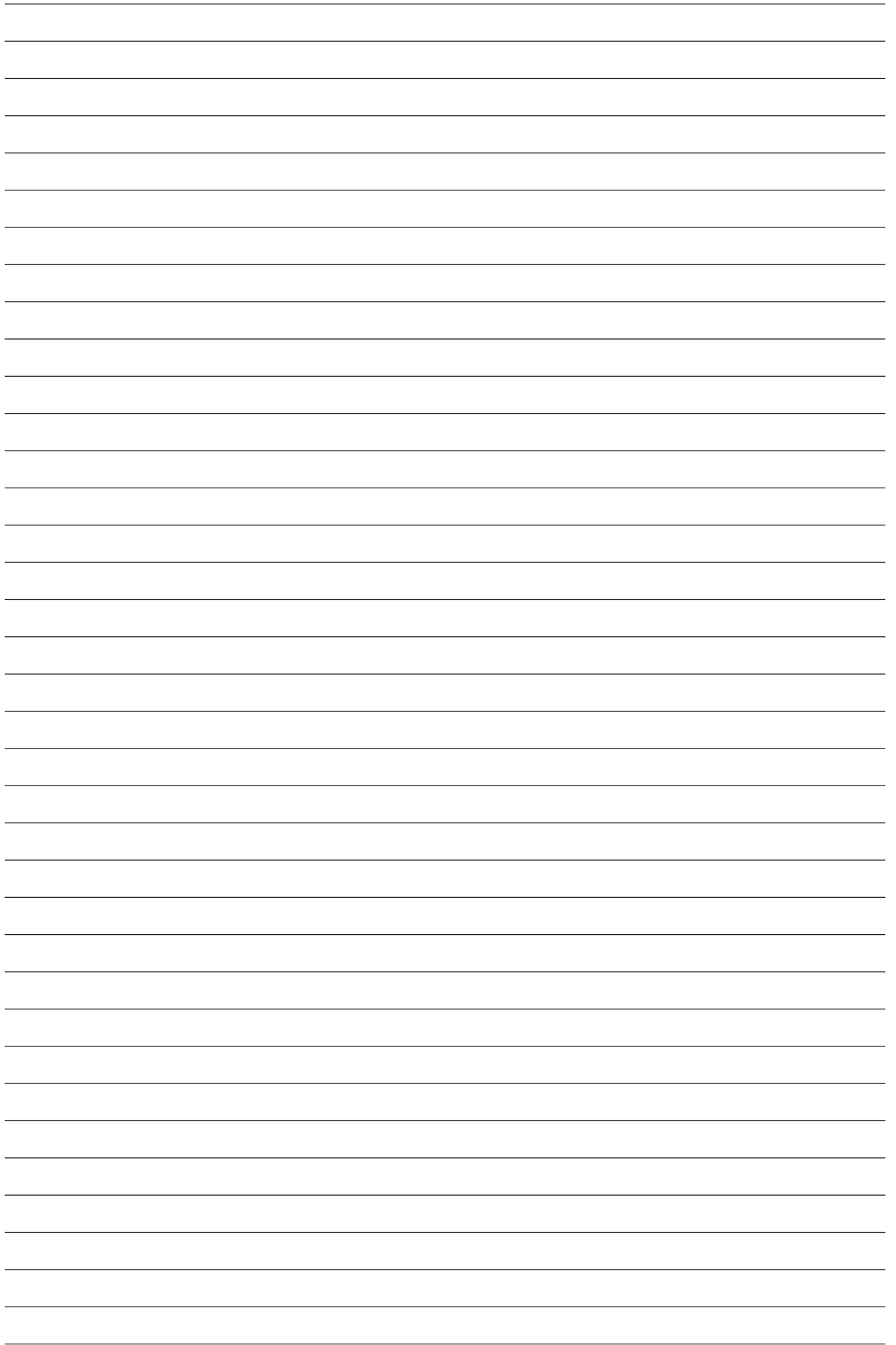
Vänsterextremism betecknar rörelser eller ideologier till vänster om etablerade vänsterpartier. Vänsterextrema rörelser är ickedemokratiska och ser våld som medel för att åstadkomma samhällsförändring. Kallas även autonom vänster.

Jihadism är ett ord som används för att beskriva de fundamentalistiska riktningar och rörelser som använder sig av våld eller begår terroråd i islams namn. Begreppet ska inte blandas ihop med ordet Jihad som betyder strävan eller kamp, och handlar om muslimers inre strid mot frestelser och egoism och för självvranssakan.

Islamism är ett begrepp som används för att beskriva s.k. politisk islam. Det finns både våldsbejakande och icke våldsbejakande riktningar av islamism. Det de har gemensamt är principen att religionen ska ligga till grund för politiken.

IS är förkortning för Islamiska Staten, en militant terrorgrupp med en extrem tolkning av islam. IS har framförallt deltagit i krigen i Irak och Syrien och har gjort sig skyldig till otaliga mord och övergrepp mot civila. IS kallas ibland Daesh eftersom det är så förkortningen utläses på arabiska.

UNO
UTAN
PUNO